

UDK:950(575.1)

Xalil MATYAQUBOV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: matyakubovxalil@gmail.com.

TDPU professori, akademik A. Asqarov taqrizi asosida

SOME QUESTIONS OF ANCIENT KHOREZMIAN LANGUAGE AND WRITING

Annotation

This article discusses the origin, development and stages of the ancient Khorezmian language and writing. The relationship between Eastern languages and scripts based on written and archaeological sources is examined. The transformation processes of the ancient Khorezmian language and writing are analyzed from a historical perspective.

Key words: hieroglyph, cuneiform writing, Aramaic language, Avestan language, Avestan writing, Khorezmian language, Khorezmian writing, "Tuprakkala archive", Arab invasion.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДРЕВНЕХОРЕЗМИЙСКОГО ЯЗЫКА И ПИСЬМЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье на основе археологических и письменных источников освещены возникновение древнехорезмийского языка и письменности, этапы развития, его взаимосвязь с древневосточными языками и письменностью, а также его собственные черты. В историческом контексте анализируются трансформационные процессы древнего хорезмийского языка и письменности.

Ключевые слова: иероглиф, клинопись, арамейский письмо, Авестийский язык, Авестийский письмо, Хорезмийский язык, Хорезмийский письмо, "Тупраккалинский архив", нашествие арабов.

QADIMGI XORAZM TILI VA YOZUVINING AYRIM MASALALARI

Аннотация

Ushbu maqolada qadimgi Xorazm tili va yozuvining paydo bo'lishi, taraqqiyot bosqichlari, uning qadimgi Sharq tillari va yozuvlari bilan o'zaro aloqadorligi hamda o'ziga xos jihatlari arxeologik va yozma manbalar asosida yoritiladi. Qadimgi Xorazm tili va yozuvining transformatsion jarayonlari tarixiy kontekstda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: iyeroglif, mixxat yozuvlari, oromiy yozuvi, Avesto tili, Avesto yozuvi, Xorazm tili, Xorazm yozuvi, "Tuproqqal'a arxivi", arablar istilosi.

Kirish. Qadimgi Xorazm boy tarixiy o'tmishga ega hududlardan biri bo'lib u qadimgi Sharq sivilizatsiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi. Albatta tarixiy Xorazm bugungi Xorazm vohasidan ancha katta hududni o'z ichiga olib, geografik jihatdan butun quyi Amudaryo havzasini qamrab olgan. Moddiy manbalarning qadimgi yozma manbalar bilan qiyosiy tahlili, bu zaminda davlatchilikning muhim belgisi bo'lgan sug'orma dehqonchilik va ilk shaharsozlik madaniyati ushbu mintaqada kechgan murakkab etnik va madaniy aloqalar zamirida tarkib topganligini ko'rsatadi. Ushbu jihat qadimgi Xorazm tili va yozuvining shakllanishiga ham bevosita aloqadordir. Xorazm yozuvining genezisi qadimgi Sharq sivilizatsiyasi markazlariga borib taqalsada, uning keyingi rivoji mahalliy an'analarda davom etgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xorazmda yozuv madaniyati tarixi XX asrning 30-yillarigacha asosan o'rta asr yozma manbalari asosida o'rganilgan. Qadimgi xorazmlikkarning tili va yozuvi haqida dastlab mashhur qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida ma'lumot keltiradi [1]. Sharq tillari mutaxassisi bo'lgan V.V. Bartold asarlarida asosan xorazmning tarixiy geografiyasi va etnik-siyosiy tarixiga oid ma'lumotlarni topish mumkin [2]. 1937-yildan o'z faoliyatini boshlagan Xorazm arxeologik ekspeditsiyasida qo'lga kiritilgan boy arxeologik materiallar Xorazm tarixini moddiy-ashyoviy manbalar asosida ilmiy jihatdan o'rganish uchun asos bo'ldi.

Xorazm tili va yozuvi haqidagi dastlabki ilmiy ishlar mashhur sharqshunos olim S.P. Tolstov tomonidan e'lon

qilindi [3]. S.P. Tolstov boshlab bergan ushbu tadqiqot mavzusi uning hamkasblari va shogirdlari tomonidan davom ettirildi [4]. Bu borada ayniqsa qadimgi sug'd tili va yozuvi bilimdoni V.A. Livshitsning ishlarini alohida ta'kidlash o'rinli. V.A. Livshits antik davr Xorazmning Oybuyirqal'a, Qo'yqirilganqal'a, Tuproqqal'a, To'qqal'a va mustaqillik yillarida ochib o'rganilgan Oqchaxonqal'a (Qozoqliyotgan) yodgorliklaridan topilgan yozuv namunalari qiyosiy ilmiy tahlilini fanga olib kirdi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, janubiy Orolboyi mintaqasining rivojlangan o'rta asrlar davrigacha bo'lgan tarixini faqat kompleks arxeologik tadqiqotlar asosidagina o'rganish mumkin. Ushbu hududda o'tgan asrning 30-yillariga qadar deyarli hech qanday ilmiy dala-tadqiqot ishlari olib borilmagan. XX asrning 30-40-yillaridan to bugungi kunga qadar mavzuga oid juda ko'p materiallar to'plandiki, anashu dala tadqiqotlari va arxeologik ekspeditsiyalarda olingan birlamchi manbalarni tahlil qilishda tarixiylik, ilmiy xolislik va obyektivlik tamoyillariga amal qilish lozim bo'ladi. Muammoni o'rganish va tahlil qilishda tarixiy-falsafiy uslublardan, ya'ni analiz va sintez, tizimlashtirish, mavhumlikdan murakkablikka tomon borish, qiyosiy solishtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu usullar tadqiqotimizning ilmiy-metodologik asoslarini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Yer yuzida odamzod paydo bo'lganiga million yildan ko'proq davr o'tgan bo'lsa, ana shu davr tarixining so'nggi bosqichida, ya'ni bundan taxminan 6-5 ming yilcha avval qadimgi Misr, Mesopotamiya, Shimoliy-g'arbiy Hindiston, Xitoy hududlarida yozuv va yozuv

madaniyati paydo bo'ldi. Yozuv madaniyatining paydo bo'lishi esa ibtidoiy jamiyatlarda o'zlashtiruvchi xo'jalikdan ishlab chiqaruvchi xo'jalik shakllariga o'tilishi, sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq munosabatlarining vujudga kelishi xosilasi edi.

Insoniyat tamadduni bugungi harfli yozuv shakliga o'tguncha uzoq tadrijiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan. Miloddan avvalgi III – ming yillikda paydo bo'lgan Misr iyerogliflari va Mesopotamiya mixxat yozuvlari hali harfsiz yuzlab shakllardan iborat bo'lib, ularni o'zlashtirish va amaliyotda foydalanish jamiyat taraqqiy etgan sari juda ko'p qiyinchiliklar tug'dira borgan. Oradan bir necha asr o'tgach tarixiy zarurat taqozosi bilan jahon tarixda birinchi bo'lib Old Osiyo xalqlari o'zlarining xarfli alifbo tizimini yaratadilar. Miloddan avvalgi XV-XII asrlarda O'rta yer dengizining sharqida joylashgan Ugarit shahri podsholigida 30 harfdan iborat o'ziga xos mixxat yozuvining alfavit sistemasi vujudga keldi [6]. Shu bilan bir qatorda o'sha davrda Finikiyada ancha takomillashgan alfavitli yozuv sistemasi ham yaratiladi. Ingliz arxeologi Flinders Petri 1905-yili Sinay tog'ida joylashgan mis konidan miloddan avvalgi XV asrga oid toshga o'yib yozilgan yozuv namunalarini topadi. Unda hammasi bo'lib 30 ta harf aniqlangan. Olimlarning ta'kidlashlaricha harfli yozuvlarning vatani aynan Finikiya bo'lgan [7].

Keyinchalik fanda bu yozuv Oromiy yozuvi nomini oldi. Ma'lumki, miloddan avvalgi II ming yillik oxirida Suriya, Finikiya va boshqa sharqiy O'rta yer dengizi mamlakatlariga Arabistondan semitzabon oromiy qabilalarining kirib kelishi kuzatiladi. Ularning tili Suriya va shimoliy Mesopotamiya xalqlari o'rtasida keng tarqalib, asosiy tillardan biriga aylangan va oromiy tili va yozuvi nomi bilan mashhur bo'lgan. Oromiy yozuvi o'z navbatida keyinchalik O'rta Osiyo xalqlarining yozuv madaniyati taraqqiyotiga ham o'zining katta ta'sirini ko'rsatgan.

Oromiy yozuvining muhim hususiyatlaridan biri uning o'ngdan chapga qarab yozilishi edi. Buning genezisi esa undan oldin yaratilgan Misr iyerogliflari va Mesopotamiya mixxat yozuvlariga borib taqaladi. Gap shundaki, mixxat yozuvlari toshga, qoyalarga, saroy va ibodatxonalarining devorlariga o'yib yozilgan. Xattotning o'ng qo'lida bolgacha, chap qo'lida esa uchi o'tkir qoziqcha (mix) bo'lgan. Aynan shu xolatda tekis yuzga o'yib yozilayotgan harflarni xattot ko'rib turish mumkin bo'lgan. Natijada matn o'ng tomondan chap tomonga qarab bitilgan. Ushbu an'ana mixxat yozuvidan oromiy yozuviga, undan esa keyingi davrlarda sharq xalqlari tomonidan yaratilgan alifbolarga o'tgan. Bugungi arab alifbosining ham o'ngdan chapga qarab yozilishi sababi ham ana shu oromiy alifbosi an'analariga borib taqaladi.

Qadimgi Sharq yozma va arxeologik manbalardan ma'lumki, miloddan avvalgi II-ming yillik o'rtalari va oxirlari Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Hindiston va Eron tarixi hind-eron qabilalarining yoyilishi bilan bog'liq kechdi. Aynan shu davrda yuqorida ko'rsatilgan hududlarda yashagan aholining so'zlashuv tili qanday bo'lganligi haqidagi masala hanuzgacha munozarali. Ushbu masalada tilshunos olimlar tomonidan yakdil fikrga kelinmagan. Chunki, o'sha davr xalqlarining tili haqidagi ma'lumotlarni o'zida saqlovchi moddiy-ashyoviy dalillar saqlanib qolmagan. Sug'dshunos olim Freymanning fikricha, O'rta Osiyo xalqlari miloddan avvalgi II ming yillikdayoq Eronchadan kam farq qiluvchi tilda gaplasha boshlaganlar [8].

Bronza davrining mutaxassisi, akademik A.Asqarovning fikricha: "Miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmi davomida oriylarning qaysi bir bo'lagi Eron, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston hududlariga kirib borganlar. Buni qadimgi yozma manbalar – Rigveda va Avesto ham tasdiqlaydi. Ammo, oriylar mahalliy aholiga nisbatan bir necha bor ozchilikni tashkil etganliklari bois, na

shimoliy Hindiston, na Sharqiy Xuroson va umuman Eronning mahalliy aholisi tilini o'zgartirib yubora olmagan. Aksincha, mahalliy eroniy tillar ta'sirida eroniylandi. Ular jangovor suvoriy turkiy aslzodalar sifatida mahalliy eroniy jamoalar ustidan siyosiy hukmronlikni o'rnatishda, ustuvor eroniy tillar muhiti ta'sirida, asrlar davomida yuz bergan yaqin etnomadaniy aloqalar va etnik qorishuvlar tufayli eroniy etnik qatlama aylanib ketadilar. Ana shu eroniy etnik til muhitida Veda va Avesto manbalari vujudga keladi. ... Eronda eroniy til, yevrotsentristlar aytganidek, tashqaridan kirib kelmadi, aksincha o'zga yurtlarning istilochilarini tili mahalliy aholi tili tomonidan yutib yuborildi, assimilyatsiya qilindi" [9]. Olimning ta'kidlashicha, Ahamoniylar podsholigi davrida O'rta Osiyo mahalliy aholisining tili yozma manbalarning tahliliga ko'ra, hamon shimoliy-sharqiy eroniy tilda (sug'diy, xorazmiy, bohtariy, sak) edi. Bu holat antik (mil. av. IV-milodiy IV asrlar) va ilk o'rta asrlarda ham (milodiy V-VII asrlar) davom etadi.

Xorazm tili va yozuviga to'xtaladigan bo'lsak, shuni ta'kidlash joizki Xorazm qadimgi Sharq sivilizatsiyasining shimol tomonga, dastlab skiflar, so'ngra turklarning dasht qabilalari olamiga qarab juda ichkari kirib borgan tayanch nuqtasi edi. O'rta Osiyodagi sivilizatsiya o'choqlarining tarixini ko'chmanchi qabilalar tarixidan ajralgan holda tasavvur qilish qiyin. Bu gap ayniqsa qadimgi Xorazm hududiga ko'proq dahldordir [10].

Shundan kelib chiqqan holda olimlar Xorazm tilini osetin va sug'd tillari bilan birgalikda hind-yevropa tillarining qadimgi massaget va skif (sak) tillari chatishishi natijasida vujudga kelgan "Shimoliy Eron" deb ataluvchi sak-sarmat guruhiga kiritishadi. V.A. Livshits Qadimgi xorazm tilini sug'd va shimoliy-sharqiy Eron tillari oralig'idagi o'ziga xos til bo'lib, uning parfiya, osetin va Avesto tillari bilan o'zaro umumiyliyi bor deb hisoblagan [11].

Xorazm hududlari (quyi Amudaryo havzasi)da olib borilgan arxeologik qazishmalar davomida ko'plab moddiy madaniyat yodgorliklari topilgan bo'lsada, biroq, Xorazm tili va yozuvini o'zida aks ettiruvchi topilmalar miloddan avvalgi I-ming yillikning o'rtalarigacha bo'lgan madaniy qatlamlarda hanuzgacha qayd qilinmagan. Ma'lumki, davlatchilik va boshqa ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni yozuv madaniyatidagi tasavvur qilib bo'lmaydi. Ammo, miloddan avvalgi I ming yillikning ikkinchi choragida qadimgi Xorazmda davlatchilik tarkib topganligini ko'rsatuvchi belgilar mavjud. Arxeologik tadqiqotlar davomida Amudaryoning quyi irmoqlaridan sun'iy sug'orish tizimlari (kanal-ariqlar) va mahobatli yer usti qurilishlari (paxsadan qurilgan mudofaa devorlari) izlarining qayd etilganligi shunday xulosalar chiqarishga imkon beradi. Bugungi kunda mutaxassislar tomonidan Ahamoniylar davrigacha Xorazmda davlatchilik bo'lganligi rad etilmasada, uning yashagan davri juda qisqa bo'lganligi aniq. Chunki qadimgi fors yozma manbalarida (Behustun qoyasi, Persepol saroyidagi bitiklar) Xorazm miloddan avvalgi VI asrning o'rtalari va ikkinchi yarmidan boshlab Ahamoniylar saltanati tasarrufidagi o'lkalardan biri sifatida eslatiladi.

Markaziy Osiyoning Ahamoniylar davlati tarkibiga kiritilishi bir tomondan erkinlik va mustaqillikning yo'qotilishiga olib kelgan bo'lsada ikkinchi tomondan qadimgi Xorazm ham Sharq tamadduni yoyilgan mintaqalar bilan yanada yaqin madaniy aloqalar tizimiga kirdi. Quyi Amudaryo havzalarida sug'orma dehqonchilik madaniyati jadallashib, hududda shaharsozlik madaniyati o'z rivojining yangi bosqichiga ko'tarildi.

G'arbiy Osiyo mintaqasida keng yoyilgan oromiy alifbosi qadimgi fors yozuviga nisbatan o'zlashtirilishi ancha oson bo'lganligidan Ahamoniylar saltanatining ma'muriy boshqaruv ishlarida keng qo'llanila boshlanadi. Keyinchalik O'rta Osiyoning turli rayonlarida oromiy yozuviga asoslangan

mintaqaviy yozuvlar xorazmiy, boxtariy va sug'd yozuvlari paydo bo'ldi. Ushbu yozuvlar asosida keyinroq Markaziy Osiyo va Uzoq Sharq mintaqasida uyg'ur, mo'g'ul va manjur alifbolari tarkib topdi.

Xorazm alifbosiga to'xtaladigan bo'lsak, xorazm yozuvi shajarasi Avestoshunos olim M. Isxoqov iborasi bilan aytganda Ahamoniylar davridagi klassik oromiy yozuviga borib taqaluvchi alohida mustaqil tarmoqni tashkil etadi. Tilshunos olimlarning qayd qilishlaricha Xorazm alifbosida oromiycha an'analar yuqorida sanab o'tilgan alifbolarning hammasidan ko'ra ko'proq saqlanib qolgan. Xorazm yozuvi uzoq yillar mobaynida kam o'zgarishlarga uchragan [12].

Bugungi kunga qadar arxeologlar tomonidan aniqlangan O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi yozuvi bu xurning sirtiga tushirilgan Xorazm tilidagi qisqa yozuvdir. Bu yozuv namunasi Katta Oybuyirqal'a shahar xarobasidan topilgan bo'lib, u miloddan avvalgi V-IV asrlarga tegishlidir.

O'tgan asrning 50-yillarida miloddan avvalgi IV – milodiy I asrlarga taalluqli Qo'yqirilganqal'a yodgorligidan xum sirtiga bitilgan yozuv namunasi topildi. U oromiycha osonlikcha o'qiladigan xarf bilan o'yib yozilgan edi. Yozuv Spbr| DK –“Aspabarak” yoki “Aspabadak” deb o'qiladi. Shubhasiz bu so'z eronchadir. So'zning ot o'zagi ham, fe'l o'zagi ham, uning oxiridagi affiks ham eronchadir. So'zni “otda ketayotgan” yoki “ot minib turgan” (chavandoz) deb tarjima qilish mumkin. Umuman Qo'yqirilganqal'a yozuvlarining xronologik chegarasi miloddan avvalgi III asrga, eng so'nggilari miloddan avvalgi II asrning boshlariga to'g'ri keladi [13].

Qadimgi xorazm yozuvi yodgorliklari bizning davrimizga qadar numizmatik materiallarda, qadimgi xo'jalik buyumlarida (kumush piyola va kosalarda) saqlanib kelgan. Shuningdek arxeologik izlanishlar jarayonida Tuproqqal'a, To'qqal'a va Mizdahkon shahar-qal'alaridan ham juda ko'plab yozuv namunalari arxivi topilganki, qo'lga kiritilgan boy yozuv yodgorliklari qadimgi Xorazmning arab istilosiga qadar bo'lgan siyosiy, moddiy va ma'naviy hamda xo'jalik munosabatlari tarixini yanada teranroq idrok etishga yordam beradi.

Xorazm yozuvining nodir namunalari milodimizning III-IV asrlari chegarasiga tegishli Tuproqqal'a yodgorligidan topilgan “Tuproqqal'a arxividir”. Bu yozuv namunalari asosan teri, yupqa taxtachalar va tayochchalarga yozilgan. Topilgan yuzlab xujjatlardan yog'och taxtachalarga yozilgan bitiklarning 18 tasi yaxshi saqlangan. Teriga bitilgan yozuvlar ko'pchilikni tashkil qilsada, ularning aksariyati yaxshi saqlanmaganligi bois 8 ta namunasinigina batafsil o'qishga, umuman Tuproqqal'a saroyidan topilgan 26 ta xujjatni qiyosiy o'qib tahlil qilishga muvaffaq bo'lindi. Yozuvlarning hammasi qora siyoh bilan yozilgan. Tuproqqal'a xujjatlaridagi yozuvlar orqali Xorazm alifbosida oromiy yozuvida ham mavjud bo'lgan 19 ta harf aniqlangan. Oromiydagi 3 ta harfning uchratilmaganligini (bular t, s, q harflari) xorazm tili va yozuvi bu davrga kelib ma'lum fonetik va grammatik o'zgarishlarga uchraganligi bilan izohlash mumkin.

Tuproqqal'a xujjatlaridagi yozuvlar Xorazm kursiv xati taraqqiyotining boshlang'ich bosqichini tashkil etib, uning keyingi rivoji Yakka Porson va To'qqal'a ostadonlaridagi yozuvlarda namoyon bo'ladi. To'qqal'a miloddan avvalgi I, milodiy XI asrlarga taalluqli yodgorlik bo'lib, 1962-1964-yillarda bu yerda olib borilgan qazishmalar jarayonida xorazmcha yozuvlar bitilgan 54 ta sopol ostadonlar topildi. Shulardan 49 tasi yaxshi saqlangan bo'lib, ularning dastlabki

o'qilishini va sharhlari V.A. Livshits va A.V. Gudkovalar tomonidan e'lon qilindi [14].

Sopol ostadonlar qapqog'iga bitilgan ba'zi yozuvlar uzundan uzoq bo'lsa, ba'zilari qisqa, bir yoki ikkita so'zdan iborat bo'lib ularda asosan marhumning ismi va ajdodi yoki uning sharafiga bitilgan diniy mazmundagi nasihatomuz so'zlardir. Yozuvlarga qarab To'qqal'a yozuv uslubining Tuproqqal'a yozuvidan birmuncha taraqqiy etganini kuzatish mumkin.

Milodiy VIII asr boshlariga qadar Xorazmda zardushtiylk diniy mafkurasi asosidagi mahalliy davlatchilik an'anasi hukmron edi. Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi Kat shahri Afrig'iyalar sulolasining poytaxti sifatida sharqning yirik savdo-hunarmandchilik markazlaridan biri edi. 709-yilda Qutayba ibn Muslim boshliq arab lashkarlarining Xorazmga harbiy yurishlari natijasida bu yerda ham arab xalifaligining hukmronligi o'rnatildi. Arablar bosqini nafaqat Xorazm davlatchiligining tugatilishi, balki ushbu hududning bir necha asrlik noyob moddiy va madaniy merosining vayron etilishi bilan yakunlandi.

Arab istilochilari tomonidan qadimgi xorazm yozma yodgorliklari noyob namunalarining yo'q qilib tashlanishi oqibatida X-XI asrlarga kelib Xorazmda arab-fors alifbosi asosida xorazm tilining fonetik xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi yozuv yaratiladi.

Arablarning Movarounnaxr va Xurosondagi hukmronligi uzoq cho'zilmaydi. IX asrning birinchi choragidan boshlab bu yerda kelib chiqishi turkiy xalqlarga dahldor mahalliy sulola vakillari siyosiy hokimiyatni qo'lga oladilar (O'g'izlar davlati, Qarluqlar davlati, Somoniylar, G'aznaviylar va Qoraxoniylar davlati). Umuman IX-XI asrlarda Turon zaminida turkiy tilli qabila-elatlar hukmron mavqega ega bo'la borib, bu zamindagi an'anaviy, qadimgi mahalliy til va yozuvlarni siqib chiqara boshlaydi. Qadimgi xorazm tili va yozuvi ham anashu jarayonlar ta'siriga tortila boshlanadi. Ammo arab grafikasida bo'lsada Xorazm tilidan XI asr boshlarida Xorazmshohlar saroy yozishmalarida keng foydalanilgan. Tarixiy Bayxakiyda keltirilishicha, 1017-yilda Xorazmni bosib olgan Mahmud G'aznaviy Xorazmshohlar saroyi xujjatlarini tintuv qilayotganida arabcha imlodagi notanish tildagi maktubni topadi. Aniqlanishicha, maktub Yaqub Jandiy tomonidan xorazmshohga yozilgan bo'lib, unda bosqinchi Mahmud G'aznaviy nomiga ko'p haqoratomuz so'zlar bitilgan edi. Xat mazmunidan xabardor bo'lgan Mahmud Yaqub Jandiyni dorga osishga buyuradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tarixiy ma'lumotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, IX-X asrdan boshlab Xorazmda ikki xil tillilik muhiti tarkib topa boshlaydi. Siyosiy vaziyat taqozosi o'laroq hududga asta sekin arab tili kirib keladi. Ammo, Xorazm tili XIII asr oxirigacha nafaqat so'zlashuv tili, balki arab va tojik tillari singari yozuv tili sifatida o'z ahamiyatini saqlab keladi. XIV asrga kelib bu til turkiy tillar bilan aralashib, assimilyatsiyalashib o'lik tilga aylanadi. Hozirgi kunda Xorazm toponimiyasida o'sha qadimiy tilning ko'plab grammatik va leksik elementlari saqlangan. Xususan, sug'orish tizimlari bilan bo'g'liq bo'lgan qadimgi xorazm tilidagi “arna” (katta kanal), “yab” (kichik kanal) kabi so'zlar bugungi xorazm tilida saqlangan. Bu esa shubhasiz qadimgi xorazm tilining eron tillari oilasiga, aniqrog'i uning sharqiy eron tarmog'iga mansub bo'lganligini ko'rsatadi. XIV-XV asrlardan Xorazmda o'zbek (Chig'atoy) tilning o'giz va qipchoq lahjalari qaror topa boshlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Беруний. Қадимги халқлардан колган ёдгорликлар // Танланган асарлар. 1-Жилд. -Т., “Фан”. 1968. 36-37, 280-286.
2. Бартольд В.В. Сведения об Аральском море и низовьях Аму-Дарьи с древнейших времен до XVII века. Сочинения. Том-3. -М.: “Наука”, 1965. Стр. 15-94.

3. Толстов С.П. Основные вопросы древней истории Средней Азии // -ВДИ, 1938, №1 (2) стр. 190-191; Монеты шахов древнего Хорезма и древнехорезмийский алфавит // -ВДИ, 1938. №4 (5), стр. 120-145; Древний Хорезм. -М., 1948. Стр. 187-192.
4. Гудкова А.В., Лившиц В.А. Новые хорезмийские надписи из некрополя Ток-калы а проблема «хорезмийской эры» // Вестник ККО АН Р Уз. –Нукус, 1967. №1 (27). Стр. 3-18.
5. Лившиц В.А. Хорезмийский календарь и эры древнего Хорезма. – История, культура, языки народов востока. -М., «Наука». 1970. Стр. 5-16.; ўша муаллиф: Документы. Топрак-кала. ТХАЭ. №14. -М., «Наука». 1984. Стр. 251-286.
6. История древнего Востока. Москва. Выс. шк. 1988. Стр. 221.
7. Косидовский З. Библейские сказания. Сказания евангелистов. Москва. 1990. Стр. 56-57.
8. Фрейман А.А. Хорезмийский язык. М,-Л. 1951. Стр. 7.
9. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. -Т.: “Ўзбекистон”. 2015. 265-266 б.
10. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. Тошкент. 1964. Стр. 381.
11. Лившиц В.А. Иранские языки народов Средней Азии // Народы Средней Азии и Казахстана. Т-І. Москва. 1962. Стр. 139.
12. Толстов С.П. Лившиц В.А. Датированные надписи на хорезмийских оссуариях с городища Ток-Кала // Советская этнография. 1964. Стр. 64.
13. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. Москва, “Наука”. 1962. Стр. 130.
14. Гудкова А.В. Ток-Кала. Ташкент, “Фан”. 1964. Стр. 112-125.